

Mikoviny Sámuel
Földtudományi Doktori Iskola

Doktori (Ph. D.) értekezés tézisei

**VIBRÁTORJELEK ANALÍZISE MEGNÖVELT
FELBONTÓKÉPESSÉGŰ REFLEXIÓS
SZEIZMIKUS MÉRÉSEK
ADATFELDOLGOZÁSÁHOZ**

Írta:
Scholtz Péter
ELGI

Miskolc
2003

I. TUDOMÁNYOS ELŐZMÉNYEK, CÉLKITŰZÉSEK

A szeizmikus kutatások általánosan használt módszere a közös mélységpontos reflexiós mérés, amelytől mind kifinomultabb eljárásokat várnak a pontosabb földtani információk megszerzéséhez. Egy lehetséges megoldás a szeizmikus hullámtér teljesebb leképezése.

A szeizmikus hullámok kellő sűrűségű időbeli mintavételezettsége megoldott, viszont a térbeli mintavételezettség nem tökéletes, hiszen a rutinszerűen végzett szeizmikus reflexiós méréseknél az egyidejűleg jelet szolgáltatató érzékelőket csoportokba szervezve, jelüket sorba, illetve párhuzamosan kötve, az információ egy része elvész, a felbontóképesség csökken. A csoportosítás elhagyásával legalább egy nagyságrenddel nagyobb számú csatorna egyidejű rögzítése szükséges, amit a jelenlegi technikai szint már elérhetővé tesz.

A vibrátoros mérések esetén a termelékenység fokozása, a kellő nagyságú energia bevitele, a felszíni zavarhullámok és egyéb környezeti zajok szűrése céljából forrásoldali csoportosítást is alkalmaznak. A csoportosítás ezen az oldalon sem ideális a felbontóképesség gyengülése miatt, elhagyása viszont termelékenységi okokból sem lehetséges.

Az egyedi, vagyis pontszerű források pontszerű érzékelőkön mérhető jeleinek ismerete számos előnyt hordoz. A csoporton belüli perturbációk, mint a statikus, dinamikus időeltérések és csatolási különbségek, kiküszöbölhetők. A csoportok jele nem mentes alias hatásoktól, illetve az egyszerű jelösszegzés a zavarhullámok kiszűrésére nem eredményez optimális szűrőt. Utólagos feldolgozási lépésekben jobb hatásfokú zavarhullám-szűrő tervezhető.

Csoportosított rezgéskeltés esetén a pontforrás jelének visszaállítására szóba jöhetnek a kibocsátott jelek kódolásával és valamilyen becslésével működő eljárások, ahol lényeges szerepet kapnak a vibrátorok által ténylegesen kibocsátott jelek, illetve meghatározásuk módszerei. Ekkor azzal az előnnyel is számolhatunk, hogy a vibrátor által kibocsátott tényleges jelet figyelembe véve akár a harmonikus torzítás hatására eddig zajként viselkedő beérkezések is hasznosulhatnak.

A rezgéskeltés elméleti modellezése során általában csak lineáris hatásokat vesznek figyelembe (Lerwill, 1981, Baeten és Ziolkowski, 1990). A megfigyeléseket viszont csak a nemlineáris hatásokat is leíró eljárás képes visszaadni (Walker, 1995), hiszen a vibrátor szervó-hidraulikus vezérlésében, illetve a talaj - vibrátor rezgőrendszerben lévő nemlineáris hatások miatt a tényleges kimenő jel torzított és felharmonikus jelekkel terhelt (Seriff és Kim, 1971).

Dolgozatomban a vibrátoros forrással és egyedi érzékelőkkel végezhető mérések kérdései közül a csoportosított forrás jelének szétválasztásához is használt földelő jel analízisével, meghatározásának lehetőségeivel kívántam foglalkozni, különös tekintettel a felharmonikus tartalomra, mert a jelenlegi gyakorlatban a földelőt a vibrátorok talpán és reaktív tömegén elhelyezett gyorsulásmérők jeleinek, a talp és a reaktív tömeg tömegével súlyozott összegével adják meg. A távoli jel - geofonnal észleljük és a részecskeelmozdulás sebességét írja le - a földelő jel időbeli deriváltjával van fázisban (az időkést nem számítva) és arányos azzal (Baeten és Ziolkowski, 1990). A megfigyelések szerint ezek az összefüggések a számított földelő jel felharmonikusaira nem mindig érvényesek (Baeten et al., 2001a).

A vibrátor által kibocsátott, vagy más, időben változó frekvenciájú jel (például zavarhullámok diszperzív tulajdonságú beérkezései) vizsgálatához, az idő - frekvencia képet előállító elemihullám transzformáció (wavelet transformation) egy, az adatokhoz igazodó változatának kidolgozását és alkalmazhatóságának vizsgálatát céloztam.

Mindezideig a vibrátor tényleges földelő jelének kísérleti mérésére a vibrátor talpa alá helyezett speciális érzékelők jelét használták (Baeten és Ziolkowski, 1990, van der Veen et al., 1999). A távoli jellel való összehasonlításukra pedig fűrőlyukban elhelyezett érzékelők biztosították az alkalmas körülményeket (Sallas, 1984, Schrod, 1987). Nehézkességük miatt kutatásom célja egy olyan analízáló eljárás kifejlesztése volt, amely a jövőbeni rutinszerű mérésektől lényegesen nem eltérő elrendezésben is szolgáltat adatot a valódi forrásfüggvény amplitúdó- és fázisviszonyairól.

A vizsgálatok eredményei alapján további cél volt a valódi földelő közelítő meghatározására egy olyan új módszer megalkotása, mely a felharmonikus tartalom szempontjából is megfelelően működik és alkalmas lehet determinisztikus dekonvolúciós eljárásban való hasznosításra.

II. ELVÉGZETT VIZSGÁLATOK

Munkám során áttekintettem a hagyományos mérésekben használt érzékelő- és forrásoldali csoportosítás hatásait és az egyedi források egyedi érzékelőkkel való észlelésének előnyeit. Bemutattam a csoportosított források szétválasztására a szakirodalomban javasolt néhány módszer elméleti alapjait. Terepi adatokon demonstráltam a HFVS (High Fidelity Vibratory System) módszerrel történő forrásjel-szétválasztás eredményét, összevetve a szeparáció nélküli, hagyományos technikával.

Tárgyaltam a változó frekvenciájú jelek vizsgálatához használt módszerek fejlődését, melyekben az elemihullám transzformáció teremt meg több megközelítés

egyesített leírását. Szintetikus adatok segítségével bemutattam az elemihullám transzformáció működését az általánosan használt Morlet-féle elemihullámmal. A szakirodalomban többek által javasolt, de csak elméletileg tárgyalt speciális elemihullám felhasználására módszert dolgoztam ki és megvizsgáltam alkalmazhatóságát is. A speciális elemihullám egy lineárisan változó pillantanyi frekvenciájú jel által modulált Gauss-típusú függvény. Segítségével közvetlenül kapunk információt a frekvenciaváltozás sebességéről is, amit szintetikus példákon igazoltam.

A dolgozatban bemutattam egy, a jövőbeni reflexiós mérésekhez közelítő kísérleti elrendezést, ahol a felszínen elhelyezett geofonokon észlelhető direkthullám beérkezések nyújtanak segítséget a vibrátor által ténylegesen kibocsátott jel analíziséhez. Kidolgoztam egy, az elemihullám transzformáción és frekvenciatartománybeli osztáson alapuló, feldolgozási eljárást, amellyel eltávolíthatók a szeizmikus jeleket terjedésük és mérésük során érő ismeretlen konvolúciós hatások és a forrásra jellemző tényleges amplitúdó- és fázisviszonyok tanulmányozhatóvá válnak.

Kísérleti mérés adatait vizsgálva ellenőriztem, hogy az analizáló módszer valóban kiszűri-e a konvolúciós hatásokat. Meghatároztam a vibrátoros forrásra jellemző, annak tényleges kimenő jelében a harmonikus torzítás által létrejött felharmonikus hullámok amplitúdó- és fázisviszonyait az alapharmonikus jelhez képest. Összevettem a geofonok jelén számított arányokat a vibrátoron mérhető gyorsulási adatok és a számított földérő jel arányaival, majd vizsgáltam, hogy a számított földérő jel, illetve a korábban visszacsatolási jelként is használt gyorsulási adatok harmonikus komponensei milyen amplitúdó- és fázisviszonyokkal rendelkeznek. A harmonikus komponensek összevetése a számított földérő-közelítés jóságáról nyújtott információkat.

Mivel a geofonok jeleiből csak relatív amplitúdó- és fázisviszonyokat sikerült meghatározni, javaslatot tettem két módszerre, mely kombináció útján nyeri a valódi földérő jelet. Egy egyszerűbb eljárásban a vibrátoron mérhető gyorsulási adatokból számított földérő alapharmonikus komponensének érvényességét feltételeztem és egy korrelációt, majd annak inverzét tartalmazó technikát alkalmazva elkülönítettem. Egy hasonló eljárás után a geofonok jeleiből kapott felharmonikusokat dekonvolváltam az alapharmonikus komponenssel. A két adatrendszert kombinálva egy olyan földérő jel állt elő, mely felharmonikus tartalmában a tényleges viszonyokat tükrözi, az alapharmonikusa pedig, a jó közelítést nyújtó, számított földérő jelből származik. A

másik eljárás a felharmonikus komponensek nagyobb frekvenciáit is hasznosítja, a páros sorszámú komponensek érvényességét is feltételezve.

A kísérleti mérés adatain elvégeztem a földérő jel kombinált meghatározását az egyszerűbb eljárással. Az így nyert adatokat összehasonlítottam az eredeti, számított földérő jel, illetve a geofonok jeleiből meghatározott forrásjel amplitúdó- és fázisviszonyaival.

Az adatok vizsgálatához és feldolgozásához, valamint az ábrák elkészítéséhez a Seismic Unix programrendszer moduljait, valamint ahhoz illeszkedő saját fejlesztésű programokat használtam.

III. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. Eljárást dolgoztam ki Morlet ötlete nyomán egy speciális elemihullám - a lineárisan változó pillanatnyi frekvenciájú jellel modulált Gauss-típusú függvény - felhasználásával végezhető elemihullám transzformációra, vibrátorjelek és diszperz beérkezések analízisére. Algoritmust és programot fejlesztettem ki a módszer alkalmazásához, mely idő, frekvencia és frekvenciaváltozási sebesség szerint 3D teret eredményez. Az eljárás felhasználhatóságát szintetikus adatokon vizsgáltam.
  - a) Megállapítottam, hogy a módszer ott hatásos, ahol az analizált jel lokálisan közelíthető a lineárisan változó pillanatnyi frekvenciájú jellel. A Morlet-típusú alapjellel összevetve ekkor jobb felbontóképességet értem el és az eredmény zajhatásokra érzéketlenebbé vált.
  - b) Az általam kidolgozott analizáló módszer közvetlenül ad információt a vizsgált jel frekvenciaváltozási sebességére, mely független paraméterként kerül meghatározásra a 3D tér maximális amplitúdójú pontjainak kijelölésével.
2. Kidolgoztam egy feldolgozási eljárást, mely szeizmikus jelek különböző frekvenciaváltozási sebességgel és beérkezési idővel rendelkező harmonikus komponenseit szétválaszthatóvá teszi és kiszűri a szeizmikus hullámok harmonikus komponenseit terjedésük és mérésük során érő ismeretlen konvolúciós hatásokat. A harmonikus komponensek különválasztására az elemihullám transzformációt használtam, ahol szerepet kaphat az 1. pontban bemutatott eljárás. A szétválasztott harmonikus komponenseket frekvenciatartományban egymással osztva kiesnek a komponenseket érő ismeretlen szűrőhatások és a módszer eredményeképpen a

forrás harmonikus komponenseire jellemző relatív amplitúdó- és fázisviszonyok határozhatók meg. Az eljárás megvalósítására algoritmust és programot fejlesztettem ki.

3. Terepi észlelési rendszert terveztem, mely a jövőbeni reflexiós mérésekhez közelít. Az észlelési rendszerrel elvégzett kísérleti mérés adatai alapján megállapítottam, hogy a felszínen elhelyezett geofonokon mérhető direkthullám beérkezések alkalmasak a vibrátor által ténylegesen kibocsátott jel vizsgálatához, amit a 2. pontban ismertetett eljárással végeztem el.
  - a) A kísérleti mérés adatain bizonyítottam, hogy az általam kifejlesztett és a 2. pontban ismertetett analízáló módszer eltávolította a direkthullámokat érő ismeretlen konvolúciós hatásokat, hiszen a forrásfüggvény relatív amplitúdó- és fázisviszonyait, bár zajjal terhelt, de észlelési távolságtól és érzékelőtől független módon kaptam meg.
  - b) Többcsatornás zajszűrés eredményeképpen, amit minden frekvencián a 2. pont módszere által szolgáltatott adatok medián értékeinek meghatározásával végeztem, meghatároztam a vibrátoros forrásra jellemző, annak tényleges kimenő jelében, a harmonikus torzítás által létrejött felharmonikus hullámok amplitúdó- és fázisviszonyait az alapharmonikus jelhez képest. Az adott kísérletben a negyedik felharmonikusig kaptam értékelhető eredményt.
4. Összehasonlítottam és vizsgáltam a forrásjel relatív amplitúdó- és fázisviszonyait a felszínen elhelyezett geofonok direkthullám beérkezései, a vibrátor gyorsulási adatai, valamint a számított földelő jel alapján, amit a relatív amplitúdó- és fázisviszonyokat leíró frekvenciafüggő görbék korrelációs együtthatóinak számításával támogattam.
  - a) Bebizonyítottam, hogy az adott kísérleti elrendezésben a 2. pontban ismertetett módszer a direkthullám beérkezéseken kimutathatóvá tette az irodalomból ismert összefüggést, miszerint az alapharmonikus komponens egy ismeretlen amplitúdó szorzó és fázistoló konstanstól eltekintve mind a vibrátoron, mind pedig a geofonon mérve hasonló amplitúdó- és fázisviszonyokkal rendelkezik, vagyis az alapharmonikus komponensre nézve a számított földelő felhasználható a távoli jel meghatározásához.

- b) A kísérleti mérés adatain elvégzett analízáló eljárás alapján megállapítottam, hogy a felharmonikus komponensek közül csak a páros sorszámúak esetében igaz a távoli jel közelítésére a számított földérő felhasználhatósága. A számított földérő páratlan sorszámú felharmonikusai jelentősen eltérő tulajdonságokkal rendelkeznek a geofonjelek alapján meghatározott valódi forrásjelhez képest, vagyis a vibrátoron nem mérhető a tényleges teljes kimenő jel.
- c) Megállapítottam, hogy csupán a vibrátoron mérhető gyorsulási adatok alapján is következtetni lehet a valódi forrásjel és a számított földérő jel páratlan sorszámú felharmonikus komponenseinek eltérésére, mert ekkor a vibrátor talpának, reaktív tömegének és a számított földérő jelnek relatív amplitúdó- és fázisviszonyai nem egyeznek meg. A páros sorszámú felharmonikus komponensek esetében viszont megegyeznek.
5. Felhasználva a 4. pont megállapításait, két új módszert dolgoztam ki, melyek kombináció útján a felharmonikus komponenseket is jól közelítő tényleges földérő jel számítását eredményezik.
- a) Algoritmust és programot fejlesztettem ki egy egyszerűbb eljárásra, ahol csak a vibrátoron mérhető gyorsulási adatokból számított földérő alapharmonikus komponensének érvényességét feltételezem. Javaslatot tettem továbbá egy másik módszerre is, ami hasznosítja a felharmonikus komponenseknek, az alapharmonikus komponensnél nagyobb frekvenciáit is, a vibrátoron mérhető gyorsulási adatokból számított földérő páros sorszámú felharmonikus komponensei érvényességének feltételezésével. A módszerekben a geofonokon mérhető relatív adatokat kombinálom a vibrátoron mérhető érvényesnek tekintett jelekkel.
- b) Az egyszerűbb eljárással elvégeztem a kísérleti mérés adatain a földérő jel kombinált meghatározását és megállapítottam, hogy a 2. pont analízáló eljárása segítségével összehasonlítva a kombináció útján nyert földérő jel, a vibrátor gyorsulási adataiból számított földérő jel, illetve a geofonjelekből meghatározott forrásjel amplitúdó- és fázisviszonyait, a kombináció eredményeképpen a felharmonikus tartalmat jobban leíró földérő közelítéshez jutottam, amit a korrelációs együttható értékei is bizonyítanak.

Az eredmények hasznosítása

Az elemihullám transzformáció speciális alaphullámmal való elvégzésének módszere felhasználási területét a diszperz beérkezések idő - frekvencia analízise jelentheti, ha az analizált jel lokálisan közelíthető a lineárisan változó pillanatnyi frekvenciájú alapjellel. A lineárisan változó pillanatnyi frekvenciájú vibrátorjeleknél természetes módon teljesül a hasonlóság, így a jobb felbontóképesség és a módszer zavaró hatásokra kevésbé érzékeny volta indokolhatja használatát.

A vibrátorjelek analízisére kidolgozott, az ismeretlen konvolúciós hatásokat kiszűrő, analizáló eljárás minőségellenőrzési feladatokban is szerepet kaphat, amennyiben a hagyományos méréseknél zajként viselkedő tényleges felharmonikus tartalmat képes meghatározni.

A kísérleti mérés - mely a jövőbeni ipari mérésektől csak csekély mértékben tér el - adatai alapján a valódi forrásjel harmonikus komponenseiről megfogalmazott megállapítások több új, a valódi földterőt jobban közelítő, meghatározási módszer kifejlesztését tették lehetővé. A dolgozat eredményei hozzájárulhatnak a csoportosított vibrátoros mérések jelei szétválasztásának tökéletesítéséhez és a korrelációs technikát felváltó, determinisztikus dekonvolúciót alkalmazó eljárások felhasználásához.

A pontszerű érzékelővel rögzített pontforrás valódi kimenőjelét alkalmazó mérés technikák felbontóképességet növelő képessége nagy termelékenység mellett is elérhetővé válik.

IV. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN KÉSZÜLT PUBLIKÁCIÓK

Szakkikkek és tudományos jelentések

SCHOLTZ, P., 1997a, Újabb szeizmikus attribútumok értelmezése, OTKA F 014492, Zárójelentés.

SCHOLTZ, P., 1997c, Group travelttime estimation by wavelet transform with linear chirp as the basic wavelet, Geophysical Transactions, 40, 145-153.

SCHOLTZ, P., 2001, Szintetikus és terepi példák a wavelet transzformáción alapuló diszperzió analízisre, az ÁDÁM, O., Felszíni szeizmikus zavarhullámok II., T 026415 OTKA jelentésben, 8-20.

SCHOLTZ, P., 2002a, Geofizikai módszerfejlesztés: Szeizmikus feldolgozás, ELGI Jelentés.

SCHOLTZ, P., 2003d, A vibrátor jelének vizsgálata, Magyar Geofizika (folyamatban).

Konferencia előadások (kiterjesztett absztrakttal)

- SCHOLTZ, P. and GILI, L., 1997b, Dispersion analysis by wavelet transform tailored for the data, 59th EAGE Conference, Extended Abstracts, P001, Geneva.
- SCHOLTZ, P., 2002b, Amplitude analysis of harmonics on vibrator generated direct waves, 64th EAGE Conference, Extended Abstracts, P083, Florence.
- SCHOLTZ, P., 2003b, Constructing an output signal estimate of a vibratory source, 65th EAGE Conference, Extended Abstracts, P233, Stavanger.
- SCHOLTZ, P., 2003c, A vibrátor tényleges erőhatásának rögzítése által lehetővé tett mérési, feldolgozási módszerek vizsgálata, Nemzetközi Geofizikai–Földtani–Fluidumbányászati–Környezetvédelmi Vándorgyűlés/Konferencia és Kiállítás, Szolnok.

Egyéb konferencia előadások

- SCHOLTZ, P., 1995, Szeizmikus jelek vizsgálata kevésbé ismert attribútumok segítségével, Magyar Geofizikusok Egyesülete Vándorgyűlése, Kőszeg.
- SCHOLTZ, P., 1996a, Diszperz szeizmikus jelek analízise wavelet transzformáció segítségével, Ifjú Szakemberek Ankétja, Balatonvilágos.
- SCHOLTZ, P., 1996b, A wavelet transzformáció alkalmazása szeizmikus jelek frekvencia analízisére, Magyar Geofizikusok Egyesülete és a Magyarhoni Földtani Társulat közös Vándorgyűlése, Kerekegyháza.
- SCHOLTZ, P., 2000, Összetett geofon jel szétválasztásán alapuló szeizmikus mérési és feldolgozási módszer, Magyar Geofizikusok Egyesülete és a Magyarhoni Földtani Társulat közös Vándorgyűlése, Szolnok.
- SCHOLTZ, P., 2003a, Improved seismic data analysis tool in hydrogeophysical applications, EGS-AGU-EUG Joint Assembly, Nice, France.